

1b

Duties and rights
of spouses.

K24/11

s870(7)

~~A13/9/11~~

Ntsanwisi, H.E.

33 1.

Ndzimana ya 9: Ku hlalisa ka vasati hi nuna.

Ndzimanyana ya 3: Nuna u pfuna vasati hi tlhelo ro rima.

1. Loko xi rimuka xi rimukela hikwavo, a xi hlawuli munhu. Vavanuna ni vavasati hikwavo va le xikarhi ka ntirho; hambi leswi ku nga ni mitirho ya xinuna ni ya xisati. Loko nsimu ya wansati yi valangiwiile yi tlhumile, i fanelo ya wanuna ku tsema mirhi a basisa nsimu. Loko ntirho wa kona wu vonaka wu ri wukulu ngoqfu ku tlula matimba ya yena yi endleriwa tsima; wansati u ta enga byalwa wanuna a ta kota ku rhamba vavanuna va ta nwi pfuna ku tsema mirhi ni ku basisa nsimu. Va ta tsema, va tsemelela, va thopa kumbe va endla tinhulu, ti ta hisiwa loko ti omile.

2. Tsima ro rhangana ri ta va ro tsema mirhi ni ku basisa nsimu. Vavanuna va ta ni swihloka swo tsema hi swona; va ta ni makhava yo khutulela ha wona loko swi ri le'switsongo, na loko ku ri ku tsemelela majani la'matsongo laha xihloka xi nga tirhiki swinene. Ku hisa swilo leswi loko swi ta va swi omile i ntirho wa wanuna.

3. Wunwana ni wunwana u tirha nsimu ya yena; kasi loko wanuna a hatla ku heta wa va pfuna vasati. Loko va swi rhandza va nga sungula hi nsimu ya nuna va heta yona masuku va tlulela e ka ya vasati. Na kona e ku hlakuleni va swi endlisa xisweswo, va nga endla tsima ku ya hlakula nsimu ya nuna, loko yi herile va hlakula ya vona. Loko va chava ku tluriwa hi nkarhi va ta endla wona matsima na vona.

4. Manguvalawa ku rimiwaka hi swifuwo i fanelo ya wanuna ku rima masimu ya vasati va yena. Va rimeriwa masimu lawa hi ku landzana ka wona, vavasati vona va ta hi ku hlakula. Loko wanuna a nga ri na swifuwo le'swi nga swa yena, u ta kombela swa vanwana swi ta nwi rimela masimu lawa a va hakela hi mali, kumbe tinyimfu kumbe timbuti loko a ri na tona.

2. Ku tshovela.

1. Ntirho wa ku tshovela i ntirho wa vavasati. Vavanuna na vona va nga pfuna ku tshovela loko swi endleka. Loko mavele ma vupfile wanuna u sungula ku hlengeleta swo aka ha swona switlati, ni madulu. Nkarhi lowu loyi wanuna a tirhaka mitirho leyi, vavasati vona va le ku tshoveleni. Loko va tshoverile swa siku, va rhwalela mavele ma ya e kaya. Loko switlati swi herile va fika va chela kona, kambe loko swi nga si hela va fika va chela e ndlwini; kutaku loko swi herile ku va kona va tlhelaka va rhwalela va chela e switlatini; kasi loko switlati swi herile va fika va chela kona xikanwe.

2. Vuhlayiselo bya mavele loko ma huma e masinwini byi ni tinxaka. Mavele ya mintanga ma tala ku kaniwa, ma hayekiwa kunene. Ku dzimiwa swiphandze ku vakeriwa minaneko, mikano yi hayekiwa kona. Mavele ya masimu wona ma tele, kutani ma lava ndzhawu le'yikulu ya ku ma chela kona. Ku akiwa minturuka. Minturuka leyi yi akiwa e ndlwini laha ku tshiveriwaka kona ndzilo. Swiphandze swa kona hi le'swo leha, xitlati xa kona xi ta va kwale henhla. Loko va tshovela mavele, va ma chela kona ma nga vandleriwanga. Laha ndlwini ku tshiveriwa ndzilo, mavele wona kwale henhla ma mbulukeriwa hi musu. Ma ta tshamisa nkarhi wo leha swinene. A ma khomiwi hi swihesi. Ma khumuleriwa ntsena loko va tlhokola, ni loko va ya e ku byaleni.

La'va nga tolovelangiki minturuka vona va aka switlati. E switlatini ku tala ku cheriwa mavele la'ma vandleriweke. Wona loko ku fikile nkarhi wo hula, ma huriwa ma cheriwa e mikundleni.

Vanwana vanhu va tolovela ku ma chela e madulwini loko ma huriwile; kambe a ma hlayiseki hikokwalaho ka swihesi. Kasi matiko lawa ku nga ri ki na swihesi ma hlayiseka swinene hi ndlela leyi, na swona va ma kumela kusuhi loko va lava ku tlhokola, kumbe loko va lava ku ma tirhisa swinwana leswi va swi rhandzaka.

Nkundla na wona wu ceriwa hi wanuna, na swona loko a swi lava a nga wu tirha hi tsima leswaku va hatlisa ku wu heta.

s870

35. Ku tsandzeka ka nuna ku pfuna nsati hi tlhelo ra swa ku rima.

Loko wanuna a tshika, a tsandzeka ku pfuna nsati kumbe vasati hi ku va kumela masimu lomu va nga ta rima kona; kumbe ku va rimela loko swi fanela, swi ta karhata yena nwini hikuva loko va nga kumi swakudya le'swi ringanaka e masinwini ya vona, kumbe va pfumalela makumu, hi yena loyi a nga ta fanela ku va xavela swakudya, loko swi nga ri tano va nga nwi hangalakela hikokwalaho ka ndlala. Va nga ya lomu ku dyiwaka, na swona va nga ka va nga soriwi hi munhu. (Nyoka yi famba hi marhumbu).

Xindzimananyana xa 4. Nuna u hlayisa swakudya swa nsati.

1. Wanuna i hosi ya muti. Wanuna hi yena loyi a fumaka hikwaswo swilo swa wansati swa le ndyangu ni swa le masinwini; wansati a nga na fanelo ya ku xavisa nchumu le'xi nga xa yena handle ka ku tivisa nuna wa yena. Leswi swi vula leswaku loko a ri ni mbuti le'yi ngo ba yena mombo, a nga na fanelo yo yi nyika kumbe ku lombana munhu; i mhaaka ya wanuna ku yi lawula. Loko ku ri ku lombana swibya leswi va tirhelaka la swona tanihi tinhlelo ni swirhundzu, yoleyo i mitirho ya vona a yi ngheniwi hi vavanuna.

2. Vanhu va ya hi ku tlulana. Vanwana vavasati va kota ku endla mitirho ya tinxaka-nxaka le'yi va vuyerisaka minchumu. Ku ni la'va tivaka ku tlhava swirhundzu. Va kuma tihuku, mavele, kumbe timbewu tinwana loko va swi xavisa; swi nga ko swi xava mbuti kumbe nyimpfu. Swi nga ya emahlweni swi ko swi xava homu. Na wona ntirho lowu wo rima va kona vavasati la'va wu va humelerisaka, va fika laha va fuwaka tihomu to xaviwa hi wona.

3. Xuma le'xo tano hikwaxo xi le matimbeni ya wanuna, xi ntongiwa ni ku lawuriwa hi yena. Loko ya ha ri huku, loko a dlayela ndyangu kumbe n'eni a swi vikiwi, kambe loko swi ko swi endla mbuti timhaka ta yona loko yi fanela ku dlawa, ku xavisiwa,

36. ku nyikiwa swi fanela ku tiviwa hi nuna, hi yena loyi a fanelaka ku sumeriwa ni ku swi pfumelela kumbe ku swi ala. Loko a pfunile mavele na wona i mavele ya nuna wa yena. Loko varikwavo ka loyi wansati va ri ni ndlala, va nwi kombela ku va pfuna, a nga swi koti

s870

ku va nyika mavele a nga byelanga nuna wa yena; na swona loko nuna a swi rhandza a nga ala. Yini na yini lexi va ka vona loyi wansati va nga rilaka ha xona, yena a ri na xona, xi nga huma ntsena loko va twanana ni nuna wa yena.

4. Loko ku tshoveriwile mavele ya nsati hi wona ma dyiwaka. Loko ma hela wansati u fanela ku enga byalwa byo vikela nuna leswaku mavele ma herile. Hi kona wanuna a nga ta sungula mavele ya yena. U ta nwi pimela hi xirhundzu kumbe swimbirhi hilaha a nga ta va a vona ndyangu ha kona. Loko a ri nuna loyi a nga ni tshengwe, loko loyi wo rhang a helelwa a nga nuseriwi a ri swakwe, va fanele ku nuseriwa hikwavo hi ku ringana; loko a nga endli sweswo u ta vanga huwa e mutini. Loko mavele ya nuna na wona ma hela ndlala yi tama ya ha ya emahlweni, hi leswaku va nga si kuma mavele la'mantswha, u to fanela ku suka a yima loyi wanuna a ya xava mavele kunwana hi homu kumbe hi mali manguva lawa.

5. Swilo hikwaswo le'swi nga swa wansati i swa yena. Hambileswi swi nge matimbeni ni ku fambisiwa hi nuna, i swa yena wansati. Nuna wa yena loko a lava ku tirha swinwana hi xinwana xa swona, u ni fanelo ya ku kombela. Loko kumbe a ri ni nandzu wa mbuti e ka munhu wunwana, yena a nga ri na mbuti handle ka leyi ya nsati, fanelo ya kona hi ku kombela, a nyikiwa. Loko a ambile milandzu ya yena, swi lulamile, u ta tlhela a siva hi nkarhi wunwana. Loko va nga twanananga ni nsati a hi nawu leswaku nuna a titekela hi yexe.

Xikombiso 1. Nkat'a Bvanganyeka, Chakaza a a pfunile mavele. Loko makwabu a khomiwile hi ndlala le vukatini a tsundzuka ku ya kombela mavele e ka makwavo. Loko a fika a nwi byela, yena u yile a ya byela nuna timhaka leti. Nuna a nkhensa, a ku: U nga nwi pfuna hi xirhundzu.

37. 2. Hlephuka Nkombyana a a tekiwile e ka ka Maphosa. Lembe rinwana a a pfunile mavele swinene. Va ka vona le kaya a va nga ma kumanga ku ringana. Loko va heleriwile, va rileriwa hi swihlangi hikuva tata wa swona a a vabya, a nga si humelela swinene, hiloko

s870

va tsundzuka leswaku nwana wa vona u ma kumile kumbe va nga ya kuma ku pfuniwa e ka yena. Hi loko ku ta makwavo Murhandziwane ku ta kombela mavele. Hlephuka a ya vikela nuna leswaku makwavo u tile ku ta kombela mavele hikuva le kaya va sika hi ndlala; nuna wa yena Miyelani a nga swi rhandzanga ku va pfuna, hi loko a ala, a ku: Hi nge swi koti ku nyika hi nga ta sala hi pfumala na hina. Hambi leswi hlephuka a a twa mbilu ku vava hi ku vona ku hlupheka ka makwavo, a nga swi kotanga ku nyika makwavo nchumu hikuva nuna u arile.

3. Khanyisa Nwa-Xigoloza a a kandzile e ka ka Maxele. Nuna wa yena a a ri Dukuza, a a lulamile ngojfu, a ri ni mbilu le'yi rhandzaka vanhu. Makwavo Milarisi a a ri ni ndlala le'yikulu. Loko a vona leswaku swihlangi swa karhateka hi ndlala, a ya e ka makwavo Khanyisa ku ya kombela mavele. Khanyisa a a nga pfunanga, kambe mavele a va ri na wona. Hiloko a ya e ka nuna wa yena Dukuza a ku ka yena: Tata wa Mihloti, makwerhu hi loyi, u ri va sika le kaya, a a kombela swivedyana va ya tipfuna ni ku miyeta swihlangi. Dukuza a swi nwi karhatanga, a ku ka nsati: Va chelele swirhundzu swa mune va ya miyeta swihlangi; ho pfumala, a va to nyikiwa swo nyawula; swi nga endlekisa ku yini swihlangi swi hlupheka hina hi ri karhi hi ri na swona swakudya. Va ta pfumala mundzuku loko na hina hi ri hava. Hiloko Khanyisa a nusela makwavo Milarisi mavele la'ma ringanaka swirhundzu swa mune hilaha nuna wa yena a nga vula ha kona.

4. Hanyeleni Nwa-Xiphephe lembe rinwana u te wa rima mavele o ba hansi, hi leswaku a pfumala mavele lembe rero. Loko va nga si gungundzela makumu matswhamumu lawa a ma ri kona hi loko a ya e ka rikwavo ku ya kombela mavele. Loko a fika kaya a byela mana wa yena
38. leswaku u tile ku ta kombela mavele hikuva vana va sika hi ndlala. Mana wa yena a ya byela mukhalabye a ku: Hanyeleni leswi mi nwi vonaka leswi, u ri va lo tshamisa, a va ha ri na swakudya, vana va rila hi ndlala. Mukhalabye Xiphephe a ku: Kasi a ko pfumaleka swona swakudya a va to ka va hlupheka hi ndlala ha ha hanya. Wo

s870

va nyika hambu ri ri saka vana va ya dya. Hambu leswi Hanyeleni a a ri nwana wa yena, a nga swi kotanga ku nwi nyika a nga rhanganga hi ku ya vikela mukhalabye a twa rito ra yena le'ri nge a va nyikiwe kumbe a va tsoniwe.

Xindzimananyana xa 5: Swa le ndlwini.

Ku tshembeka ka wansati.

1. Wansati u fanela ku tshembeka ni ku tihlayisela nuna wa yena ntsena hi tlhelo ra sangu. Vana va fanela ku va vana va loyi wa nuna wa yena, ku nga ri hi nawu ntsena, ku nga leswi a nga yena a nga ba tihomu a ya lovola, kambe va fanela ku va vana va yena, a nga hlengeli na munhu. Xivongo xi fanela ku va xa nuna ha kunene.

2. Loko wansati a tondola na wunwana wanuna u ta veleka nwana, kutani nwana loyi u ta vuriwa wa nwini wa nsati hikokwalaho ka xuma; sweswo a swi faneli ku humelela, swi bihile ngopfu; wansati u fanela ku kuma vana ni nuna wa yena ntsena; u fanela ku tiviwa (andlala sangu) hi nuna wa yena ntsena.

Ku tshembeka ka wanuna.

1. I fanelo ya wanuna ku tshembeka e ka nsati wa yena. Wanuna, tanihi wansati, na yena a a fanele ku tivana ni nsati wa yena ntsena; a nga ngheni e tindlwini ta vanwana vavanuna, kumbe ku karhata la'va nga hava vanuha. A a fanele ku tiboha loko nsati wa yena a ri ni swiyila hi mikarhi ya swona.

2. Kambe a swi tano, loko nsati a ri ntswediyana kumbe a yila swi tala ku endleka leswaku wanuna a tilavela swigangu a pfa a
39. hungata hi swona. Kambe la'va endlaka sweswo a hi nawu, i vanhu la'va x vuriwaka leswaku a va tivi ku hanya. Vanhu va xiviri, la'va hlayisaka nawu wa xi-Tsonga hilaha va nga wu dyondzisiwa ha kona, loko nsati a ri ni swiyila, wa chaviwa, i makwavo; na swona a nga na nawu wa ku famba a huha ni vavasati, hikuva swi ni khombo.

3. Vavanuna vanwana va swi hundzeleta ngopfu, swi ko swi fika laha ni vasati va vona va twaka ku vava hi leswaku loko a vanga timhaka loyi wanuna va ta teka swihonwana loko swi ri kona, kutani va ta pfumala swo tipfuna ha swona hi tlhelo ro rima ni ku

s870

lava vanwana vavasati ku tekela vana kumbe yena nuna hi yexe.

Kwalaho vasati lava va swi kota ku holovela nuna.

4. Vakhale nawu wa ku hanya a va wu fundzhile swinene. E masangweni a ku ri ni nawu. Swiyila a swi hlayisiwa swinene; xilo le'xi yilaka vanhu a va nga vutisi leswaku xana xi yila yini? Kwalaho a swi endla leswaku wunwana ni wunwana a a hlayisa nawu hilaha swi fanelaka ha kona ku nga ri na swivutiso. Loko munhu a vuya hi le ku tirheni e doropeni a a fika a rhurhela ndzwhalo wa yena e ndlwini ya n mana wa yena. Yena a a rhurheriwa e ndlwini ya mukhalabye tata wa yena a etlela kona. A a pfumeleriwa ku ya endlwini ya yena loko ku lavisisiwile, ku kumekile swinene leswaku nsati wa yena u lulamile.

1. Swikombiso: Swi ni khombo loko munhu a famba ni vavasati loko nsati wa yena a ri ntswedyaana. Mindzhuti ya dlaya. Xitlhelana a a ri ni nsati wa yena. Loko loyi wansati a ri ntswedyaana, yena a tinyiketa ku famba a etlela ni swigangu. Wansati a ku ka yena: U endla yini xana? A ku swi voni leswaku nwana loyi wa dlaya? Nuna a ku: Ndzi nga nwi dlayisa kuyini kasi a ndzi nwi khumbi? Va holovisa xisweswo. Xihlangi xi k vabya, tata wa xona a ri karhi a xi lavela mirhi; kutani Mindzhuti a yi tshikange ku tirha ntirho wa yona. Vuvabyi lebyo a bya ha nwi ponisanga nwana loyi, va lo huma ni tingana (o file), hikuva a swi nga endleki leswaku a ongola vuvabyi a ri karhi a huma e sangweni.

40. 2. Sevengwana Xiaki a a tekiwile i Mafemana Mahalambeni. Sevengwana a a ri nhwanyana loyi a layiweke swinene, na swona a a rhandza ku hlayisa milawu leyi a nga yi layiwa loko a va wansati. Loko a vona nuna wa yena a tolovelana ni vasati la'vatsongo va tata wa yena, a vona leswaku nuna wa yena u famba vutomi bya ximatsi, a ku ka yena: U endla yini wena nuna wa mina? A ku swi voni leswaku swi bihile leswi u swi endlaka? U pfumala yini lexi ndzi nga hava, ndzi nga ku nyikiki? Kunene va holova ngopfu hi mhaka leyi, k yi kondza yi ya fika e ka vakulukumba. Kunene va nwi sorile Mafemana, va nwi komba vusopfa bya yena, hambi swi nga pfunanga nchumu hikuva

s870

a kuleriwile hi ku rhandza vavasati. Hakelo ya kona a nga hanyanga ku lehisa masiku, u hatlisile ku hundza laha misaveni (a fa).

Tifanelo ta vasati ni le'swi fanekelaka ku endliwa hi nuna.

Manghenele ya vavasati e ndlwini ma longoloxiwile swinene loko ku vulavuriwa ta vavasati. Fanelo leyi ya wanuna ku va ni vasati va yena e sangweni i yikulu swinene. Nsati wunwana ni wunwana u fanele ku ta e sangweni hi nkarhi wa yena; loko ku ri etshengweni va fanela ku nghena endlwini hi ku landzelelana, leswaku ku nga tshuki ku va ni ku vilerisana.

Loko wanuna a ri ngonwa.

1. Vumhika ni vungonwa a swi le ka wansati ntsena, kambe na kona ka wanuna swi kona. Wanuna na yena wa tsandzeka ku veleka. E ka wanuna ku ni ku tsandzela ku veleka hikuva a ri ngonwa kumbe a ri ni xivavi. Loko byi ri vungonwa byo endliwa kumbe bya xivavi bya tshunguriwa; kasi loko byi ri bya ntumbuluko a byi tshunguriwi. Vavasati loko va tlanga hi yena va ri: Mani a ngo va wanuna hi ku ambala tinjhovo, i wansati. A nga humi nchumu. Hi leswaku matimba ya ku veleka ku hava. Hambi o hlangana ni wansati a nga swi koti ku nwi nyika khuri (nyimba).

41. 2. Loko wanuna a teka nsati kutani a nghena na yena endlwini, hambu swi ri tano swi nga endli nchumu hikuva loyi wanuna a ri ngonwa swi to lavisisiwa swinene, loko swi kumusisiwile, nuna loyi u to ringetiwa. Loko vungonwa lebyi byi ri byo endliwa hi vanhu kumbe byi ri vuvabyi swi ta koteka leswaku vungonwa byi tsemeka; kasi loko byi ri bya ntumbuluko a byi nga tshunguleki.

3. Xikombiso: Muzilela Mawila a teka nsati, kambe a ku humelelanga nchumu hambu a ngenile na yena endlwini masiku la'yo leha. Loko ku kambiwa timhaka swi kumekile leswaku Muzilela a nga veleki, i ngonwa. A a nga swi koti ku xurhisa nsati wa yena nyimba. Loko a hlangana ni wansati a ku humi nchumu loko swi nga ri swintshonsana ntsena le'swi nga pfuniki nchumu. Tinhlole ti vula leswaku a nga na mhaka nwana loyi, loko swi ringetiwa hi mirhi swi nga lulama, a swi kota ku veleki wansati. Kunene vatswari va nwi heleketa e n'angeni.

s870

4. N'anga yi nwi nyika mirhi le'yi bohiweke swikatsana leswaku yi ta swekiwa a nwa mati ya yona mixo ni madyambu. Minwana ya Mahlangu yi cheriwa embiteni ya vuputsu ya va wona mati ya yona yo nwa. Minwana yi cheriwa embiteni ya mati a hamba a dludla hi ripheto a dya khuvi ra kona. Minwana a tlhaveriwa e mmirini, tinhlanga to tala ti va exisutini. Loko va tirhisile mirhi leyi, nkarhi lowu a nga va pimela wona, va tlhela va ya tivika. Nkarhi lowu a va byela ku ya lava xinkukwana le'xi sungulaka ku ringa ni ku khandziya; a va lerisa ni ku lava ni xiphongo le'xi sungulaka ku khwela.

5. Loko va tisile xinkukwana ni xiphongo, hi loko a dlaya huku leyi, a teka tinyungu ta yona ti totiwa mirhi ya tinxaka-nxaka, ti tselekiwa ni timitsu le'ti nga bohiwa-bohiwa. Loko swi vupfile swi dyiwa hi yena muvabyi a le swakwe, a nwa ni murhu wa swona hikwawo laha ximbitanini. Na yona mbuti yi tlhaviwa ku tekiwa tona
42. tinyungu ta yona, ti totiwa hi mirhi ya tinxaka-nxaka, yi swekiwa ni timitsu. Muvabyi a dyisiwa swilo leswi loko a swi nyunyetile hi manwana mahlungu. Nyama yona i ya n'anga; a nga va phamela loko a yi swekile, kambe yi dyiwa hi vona va muti wa yena. (Hi wona mahlo ya timbuti lawa ma dyiwaka hi tin'anga).

6. N'anga yi tlhela yi nwi tlhavela hi minwana mirhi; Mirhi le'yi hlanganisiweke ni mirhundzu ya timbhongholo ta va matsune, ni ya timfene ni ya timhunti. A tlhela a nwi nyika minwana leyi a nga ta yi tirhisa ekaya. A layiwa leswaku a nga ringeti ku tlanga ni wansati, a nga ti khumisa mirhi (yi nga tirhi). U fanele ku heta tinwheti timbirhi a tirhisa mirhi leyi, loko a endlile sweswo a tlhelela e ka n'anga ku ya voniwa.

7. Kute loko nkarhi lowu n'anga yi nga wu pima wu herile, Muzilela a tlhelela e ka n'anga. N'anga yi fika yi hlakluva kambe kutani tinhlolo ti komba leswaku ku sele murhi wunwe lowu a fanolaka ku wu tirhisa maviki marharhu, kutani a nwi nyika ni lowu va nga ta wu dya swinwe ni nsati siku le'ro hetelela, kutani va hlangana. Muzilela a va ni matimba swinene a swi twa leswaku

sE70

u tirha ntirho! Loko nwheti yi hundza yo hundza na yena loyi wansati. Hi loko va ya tivisa n'anga, yi va nyika minwana yo nwi tiyisa.

Ku laviwa wo ta velekelana ngonwa, (nkuzi, mbowo)

1. Loko munhu yi ri ngonwa ya ntumbuluko, hambi tin'anga ti ringeta ti tala ku tsandzeka, Maboko Nkumbese a a tekile nsati wa yena Khohlisa Mulinghani. Khohlisa a a veleka kambe a swi hlula yena Maboko. Va lavile tin'anga, kambe ti hluleka. Va kanerile hi xindyangu, va ku: Nwana a nga humi nchumu, hi ta endla yini hi nwana wa vanhu? Masuku va twanana leswaku ndzisana ya yena a nga Tlhelani u ta fanela ku nghena ndlwini a velekelana nwana mana wa
43. yena e vana. Kunene Tlhelani u nghenile e ndlwini ya makwavo a nwi velekelana vana.

Fanisa Lphahlela wa ka Makaringe a tekiwa hi Mulinghani Nkuna. Va tshamisile nkarhi wo leha ngopfu & va nga kumi xihlangi. Loko va karhele ku lava tin'anga hi loko ku ku loko loyi wanuna a ri e ku tirheni e Doropeni, nsati wa yena a sala a tilavela vavanuna. Hi loko kunene a teka nyimba. Hambi leswi a swi nga lunghisiwanga hi vandyangu, nuna wa yena u lo tsaka ngopfu ku kuma xihlangi, kutani va nga swi endlile timhaka.

(a) Loko ku ri hava makwavo wa munhu loyi a nga nwi velekelana vana, va nga komba nhwanyana maxaka ya muti lowu, kutani va ku a tilangela loyi a nwi rhandzaka e xikarhi ka vona. Loyi a nga ta nwi rhandza hi yena loyi a nga ta va ni ntirho lowu wa ku veleka vana ni nsati loyi.

(b) Vanwana vavanuna, loko a swi tiva leswaku a nga hanyi swinene a nga swi koti ku xurhisa wansati enyimba, wa swi kota ku byela va ka vona leswaku va nyika nsati wa yena ewanuna wo nwi velekelana vana hikuva yena wa tsandzeka. Kutani leswi swa endlile.

2. Mpenyana Xitlhelana loko hosi ya yena a fa u siyile vavasati va mune. Vasati lava a va veleka hikwavo; kambe loko nuna wa vona a file, va sala na Mpenyana a va ha kumanga swihlangi.

s870

Hi loko na yena Mpenyana a teka va voko ra yena, kambe vo tshamisa xisweswo va nga kumi swihlangi. Swi kumeka leswaku a nga veleki, kutani mana wa yena a byeletela vingi ku famba va tilavela vana; a va laya leswaku va nga endli leswaku swi tiviwa hi munhu. Kunene va hangalaka va tilavela vanuna va le xihundleni va teka makhuri swi nga tiviwi hi munhu, nuna yena a ri karhi a kholwa leswaku vana lava i ntirho wa yena.

44. Wansati a nga tilavela mbowo loko nuna a ri ngonwa-ke?

1. Wansati u tile hi xuma laha mutini, kutani a hi fanelo ya yena ku tilavela wo nwi velekiisa vana; mhaka leyi yi fanele ku lunghisiwa hi varikwavo ka nuna wa yena. Loko a ti endlela sweswo swi hlayiwa vutondolo, loko munhu loyi a kumiwa wa rihisiwa. A nga nyikiwanga hi munhu; U lo tondola.

(a) Madale Dumasi a teka nsati kasi yena a nga veleki. Nsati wa yena loko a lemukile leswaku nuna a nga veleki, a nga ha yimelanga ku lulamiseriwa mhaka leyi hi va le vukatini, hiloko a tilavela mbowo (muvelekisi) hi yexe. A kuma Maxila Manghezi; yena a nwi nyika nyimba. Loko swi kumiwa leswaku i Maxila a nga endla mhaka leyi, swi vuriwile vutondolo, hikuva a a nga komberiwanga hi va ka Dumasi ku va tirhela ntirho wolowo. Timhaka ti mangariwa e hubyeni, Timhaka ti ya dya Maxila, hi loko va nwi rihisa tihomu tirharhu.

(b) Wansati a nga nghena e timhakeni hi ku hlohloteriwa hi vanwana vavasati, kasi a swi nga fanelanga leswaku a endla leswi va swi vulaka. Nwa-Makumeke a a ri ni nuna loyi a nga ngonwa. Vavasati kulobye va hamba va nwi hleka ha swona, va ku: Nuna wa wena a nga veleki, u to tshamisa sweswi. U to fa u nga helanga hi ku xinga nwana. Hi yini u nga tilaveli wanuna a ku nyika nwana? Yena a ala. Kambe hikuva a ri ri risimu ra chela, swi pfanga na ku hlekiwa, swi kondza swi nwi nghena embilwini, a tilavela Xihlahla wa ka Homu. Xihlahla a nwi nyika nyimba. Loko va swi vona vini va xuma, kasi a ku nga ri ku lerisa ka vona, va sindzisa leswaku Nwa-Makumeke a va byela nwini wa timhaka leti. Yena a komba

s870

Xihlahla; kutani timhaka ti nwi dya e hubyeni; huvo yi nwi humesisa tihomu tirharhu ni mbuti.

45. (c) Mukhuwa Nhlakati a teka nsati wa yena Mbvayila. Va hanya swinwe, kambe ku nga humeleri nchumu. Loko swi laviwile, ku kumekile leswaku Mukhuwa a nga veleki. Mana wa Mbvayila loko a vona leswaku nwana wa yena a nga na nuna wo nwi velekiisa vana a hlohlotela nwana ku tilavela xihlangi; kambe nwana a chava. Hi loko a ku: Ndzi ta ku lulamisela ni wanuna, loko a ta ka wena u nga ali. Hi loko a ya kuma Hakamela a ku ka yena: Nwana wa mina Mbvayila u to fisa sweswi, wa nga nwi pfuna u nwi nyika mbewu. Kunene Hakamela a ya etlela na Mbvayila, yena a teka khuri. Va le vukatini loko va swi vona, va nwi vutisa lomu a nga swi kuma kona; yena a komba Hakamela. Vona va rhumela munhu e ka Hakamela ku yisa nandzu. Hakamela a ala ku riha.

Nandzu wu ya mangariwa e hubyeni ya hosi. Loko loyi wa nhwanyana a komba Hakamela, yena a ku: Hi swona, kambe mina ndzi lo nyikiwa. Huvo yi ku: Xana u nyikiwile hi yena Nhlakati xana? Yena a ku: Ndzi nyikiwile hi mana wa nhwanyana. Huvo yi ku: Nhwanyana u le vukatini bya yena; i va ka Nhlakati va fanelaka ku nwi lavela mbowo. Nandzu wu na wena, u famba u onha mindyangu ya vanhu. U humesa tihomu tirharhu, pondo ni mbuti. Hi loko kunene Hakamela a riha nandzu wa yena.

2. Wansati loko a tekiwile hi wanuna loyi a nga ngonwa, a nga na fanelo ni ku tilavela nwana e nhoveni. Loko yena a tshamile laha mutini wa vona va le vukatini, a nga kumi xihlangi hikuva nwana wa vona, nuna wa yena a ri ngonwa, swi vava vona vini va xuma; yena wo fanela ku languta lexi va nga ta xi endla. Nawu hi leswaku vatswari va jaha le'ri nga ngonwa, hi vona la'va fanelaka ku lunghisa ku lavela nwingi wa vona munhu wo ta nwi velekiisa vana.

Xindzimananya xa 6. Nuna u hlamulela mitirho ya nsati.

1. Wanuna hi yena loyi a nga ni matimba ya ku lerisa ni ku fuma hikwaswo swa mitirho ni sw'endlo swa nsati hambi loko a ri kwalaha kaya kumbe a ri kunwana. Hi leswaku milandzu hikwayo yi vuya e kaya e ka wanuna.

s870

46.

Ku endza.

1. A swi endleki leswaku wansati a teka r'endzo hambu ro va ra siku rinwe a suka a nga byelanga nuna kumbe ku nwi lela. Wansati loko a navela ku endzela kunwana wa lela e ka nuna. U ni fanelo ya ku nwi komba leswaku u rhandza ku teka r'endzo leri hikokwalaho ka yini. Loko swi vonaka swi twala ni ku fanela, nuna a nga nwi ntshunxa a famba, kumbe loko a vona leswaku a swi faneli, a nga ala.

2. Wansati loko a suka laha mutini, a hi mhaka yitsanana. Hi yena a khomeke muti; vana va lava ku hlayisiwa, va fanele ku kuma swakudya hi mikarhi ya swona; ni hikwavo va muti vutomi bya vona byi le henhla ka loyi wansati nkarhi wunwana ni wunwana; hikokwalaho ku suka ka yena laha mutini ku onha swo tala.

3. Wanuna na yena loko a suka e mutini a teka r'endzo i fanelo ya yena ku byela nsati. U nwi byela laha a yaka kona ni leswi a yelaka swona loko va ri la'va twananaka swinene. Kambe swi kona leswi wansati a nga fanekelangiki ku byeriwa. Ku ba hi nhloko, va sala e munyameni, va nga tivi leswaku munhu u yile kwihhi swa vilerisa, na swona a va nga tivi lomu va fanelake ku lavela kona.

(a) Nwa-Sikweyi a a tekiwile hi X. Siku rinwana a rhandza ku endzela e ka rikwavo. A a tekiwile e tshangweni laha a ku ri ni vavasati va ntlhanu. Nsati lo'nkulu a a lovilo. Nwa-Sikweyi a yi ri nhlantswa ya yena. Loko a byela nuna leswaku u lava ku ya e ka rikwavo a ya va ~~na~~ vona hikuva ku humelele makhombo, X a ku a swi endleki, u nga fambi. Swo herisa sweswo hikuva nuna a a nga swi rhandzi.

47.

(b) Dodombisani a a ri ni rcondzo. A a nga leli loko a ya ko ya. Na swona a a ri munhu loyi a rhandzaka byalwa ngopfu. Loko wanuna a famba a kombela byalwa a swi na mhaka, kambe u fanela ku byela nsati kumbe vasati leswaku u ya kombela byalwa hala ka Mani, lomu a nga byi twelela kona. Dodombisani o suka a tifambela a nga vulanga nchumu. Nsati a nwi komba mhaka leyi, kambe swi nga pfuni

s870

nchumu. Loko a fambile, byi ko byi va vusiku, nsati o pfala rivanti a etlela. Loko a pfa a vuya, a gongondza, nsati o k timiyelela. Dodombisani na yena o tietlelela kwala handle a nga vuli nchumu.

Leswi swi endliwa hi leswi nawu wa xi-Tsonga wu nge: Wanuna a nga biwi hi wansati. Hi leswaku a swi pfumeleriwi leswaku wansati a tlhandleka voko henhla ka nuna wa yena. Dodombisani a a nga ti pfaleriwa rivanti, a a to biwa; kambe swa yila.

Manguva lawa nuna va ba. Fukuza loko a famba-fambile, a ya vuya ni vusiku, nsati wa yena a a nwi ba.

Wanuna u riha milandzu le'yi vangiwaka hi nsati.

1. Wansati ni hikwaswo swa yena laha mutini swi fumiwa hi nuna. Wansati u fana ni nwana e ndyangu. Nwana loko a ova milandzu u ovela tata wa yena; swi tano ni ka yena wansati loko a ova milandzu u ovela nuna. Loko o lwa ni munhu a nwi vavisa, loko swi vula ku rihiwa, ku ta riha nuna wa yena. Loko wansati o yiva mihlata ya vanhu e masinwini ya vona, loko a khomiwa miriho yi ta humesiwa hi nuna.

(a) Nwapetsana, nsati wa Gonogono, na Vuyeya, nkat'a Makhasa va lwile va ri ku hlakuleni ka nsimu ya hosi. Vuyeya a phatlula ndleve ya Nwapetsana. Gonogono a yisa nandzu e Ntsindza. Loko ti tengiwa nandzu wu dya Vuyeya; kwalaho Makhasa a rihisiwa homu.

48 (b) Nwanyehelana nkat'a Xikhwehle a kumiwa a ri karhi a yiva mihlata e tshangaveni ra Nwa-Xinsense nkat'a Dabulamanzi. Ku rhumiwa munhu ku ya byela Xikhwehle leswaku nsati wa yena u kumiwile a yiva mihlata e tshangaveni ra Nwa-Xinsense. Xikhwehle mihlata u yi vonile kutani leswi a a tiva nawu, a nga kanakananga, u swi tivile leswaku swi bihile, i nandzu. Masuku a rhuma entsumi yi khomile epondo ku ya khongela e ka Dabulamanzi. Ntsumi yi fika yi ku: Ndzi rhumiwile i Xikhwehle u ri wa khongela hi nandzu lo'wu nga endliwa hi nsati wa yena. Wansati i nwana, a nga rhumiwanga, u lo tiendlela, kutani yena a nga nwini wa nsati wo vona khombo ra yena. U ri u kombela ku khomeriwa hi pondo leyi. Dabulamanzi a

s870

hlamula a ku: A hi lwi wena Xikhwehle, hi lwisa hi loyi wansati; kunene i khombo ra wena; a wu nga swi rhandzisanga swona, swi lo ku kuma na wena. U nga swi veki mbilwini; pondo ya wena a ndzi teki, ndzi ta teka mundzuku. (Vanhu a va hlulani hi ku lwa) Ku titsongahata ka Xikhwehle ku tlherisile vukari, ku rihile nandzu.

(c) Vavasati hikwavo va laveka ku ya hlakula e nsinwini ya hosi malembe hikwawo. La'va tsandzekaka va fanela ku va swi tiviwa swinene le'swi nga va tsandza. Milarisi nkat'a Matlharini na Cheyeza nkat'a Mugwaleni va kumiwa va nga yanga e ku hlakuleni. Va vitaniwa. Loko va vutisiwa ku lavisisiwa ni timhaka swinene, ku kumeka leswaku Cheyeza a a vabyeriwa hi xihlangi; kasi Milarisi yena a a lo titshamela. Hi loko Matlharini a rihisiwa pondo. Nandzu wu hela.

(d) Nwa-Sikhakha na Nwa-Masiya a va kandzile swinwe e ka ka Manganye. Nwa-Sikhakha a lovela hi xihlangi. Loko va ya e ku hlahluveni tinhlolo ti ya ba nkatikulobye Nwa-Masiya. Nwa-Masiya a tlhandlekiwa xitluka. Kwalaho nuna a nga ngeni hikuva hi yena a onheriwaka muti. Nwa-Masiya a suka a ya ka rikwavo ku ya suma mhaka leyi. Va rikwavo va beja (humesa) tihomu timbirhi, na vena va le vukatini va humesa tona tihomu timbirhi ti ya sala e hubyeni ya hosi. Loko va yile, va nwi kumile mungoma; yena a va hlahluva.

49. Nwa-Masiya a ya vuya a khanile, a nga lowanga, va lo nwi lumbeta. Va le vukatini va lova tihomu leti va nga beja ha tona; yinwana yi riha Nwa-Masiya, yinwana yi tlhaviwa ehubyeni; varikwavo ka yena Nwa-Masiya va tlhela ni tihomu ta vona ni liya yo nwi riha.

(e) Loko o nge Nwa-Masiya u vuriwile vuloyi hi vanhu va le tlhelo nuna wa yena hi yena loyi a a fanele ku beja. Loko a vuya a wile, ku riha nuna wa yena; kasi loko a vuya a khanile, wanuna u ta vuyeriwa. Tihomu leti a nga beja ha tona a ti nga ha humi hikuva nsati u khanile; kutani leti ta valumbeti yinwe yi ta va ya ku nwi riha kasi yinwana i ya huvo.

Nuna a nga ba nsati ni ku nwi tshimbisa ku endla swo k'endla.

1. Wansati i nwana. Wanuna u fanele ku vona leswaku hikwaswo swi endliwa hi mukhuva lo'wu fanelaka. Wansati wa holoveriwa loko a nga endli tifanelo ta yena swinene. Loko a loloha wa byeriwa; loko a ri ni futa, wa byeriwa; loko a nga kombisi xichavo wa byeriwa; wa layiwa e ka hikwaswo le'swi nga fambiki swinene hilaha nuna a swi lavaka ha kona. Loko a tsandza ku holoveriwa kumbe ku lulekiwa, siku rinwana u kala a kuma ku biwa. Hambi swi nga tali ku endliwa leswo, swa humelela siku rinwana.

2. Nuna wunwana ni wunwana u ni fanelo ntsena e henhla ka nsati wa yena. A nga swi koti ku holovela nsati wa wunwana wanuna, a nwi ba, loko va holova. Wansati u biwa hi nuna wa yena. Loko a ri nsati wa wunwana wo byeleriwa nuna wa yena. Wanuna ku ba nsati wa wunwana wanuna i ku vanga milandzu.

(a) Ngelenwana nkat'a Mukhayimi a a ri nsati wa rilaka ngopfu. Siku rinwana a xakela Masiya. Masiya a hatla ku hela mbilu a nwi ba. Kukhayimi a ya mangala. Huvo yi kamba timhaka; ti ya dya Masiya. Huvo yi ku: Nsati wa munhu u biwa hi nwini wa yena; leswi wena swi nga ku karhata i ngi u lo byela nwini wa yena. Ku ba xihoxo. U ni nandzu, u humesa homu.

50.

Xindzimananyana xa 7.Ku hambana...(TIMHOLOVO)... ka le mutini.

1. Le'swi vangaka timholovo.

Swa nononhwa ku kumeka leswaku nuna ni nsati va nga ngerangorisani ni ku holova. A va talanga vavasati la'va endlaka tifanelo ta vona hi ndlela le'yi hetisekeke, ni hi mbilu le'yo basa le'yi tivaka swinene leswaku a nga tirheri munhu, kambe wo tirhela ni ku lulamisa swa ndyangu wa yena. Vanwana vavasati a va twi, a va yingisi, va loloha, a va na xichavo ka nuna, vo vulavula hilaha va swi rhandzaka ha kona. Vunkhinsi-nkhinsi na byona i ntolovelo wa vanwana; lexi u ambile, lexi u ambile; ku lwisa vanhu hi loku. Swakudya e ndyangu wo hangalasele a nga swi khomi swinene, u ni futa, a nga hlayisi. Loko swilo swa muxaka lowu swi tele e ndyangu,

hambi wanuna va ku wa rhula, u kala swi nwi karhata a ba nsati kumbe vasati. Manguvalawa swa nyanya hikuva vavasati va nwa byalwa. Va nwa, va pyopya; swi fika laha munhu a etlelaka hi nwana, a dlaya; kumbe a etlele kusuhi ni ndzilo, nwana a tswaha, a nyeka, a fufunha nyini a ha yile.

(a) Z..... a a ri ni vasati va ntlhanu na wunwe. Yena a a ri ndzhuna ya hosi. Wunwana wa vasati la'vatsongo va yena siku rinwana a nwa byalwa byi nwi pyopya; kunene swi tlula mpimo. A a ri ni xihlangi le'xitsongo. A etlela hi xona, a dlaya. Khombo lero rikulu. U lovoriwile hi xuma leswaku a ta ta veleka vana, kutani wo na kuma vana o dlaya. Marito lawa loko ma vulavuriwa ma nwi nghena embilwini. Ku sungula siku lero a nga ha yisanga byalwa e nonwini wa yena. A sungula ku nghena Kereke, a pfumela ka Xikwembu, a va mu-Kriste.

(b) Khanyakude nkat'a Nongholoza a a ri ni lwasi na rona ritiho. Nongholoza a a nga dyi muroho, hikokwalaho loko a nga kumanga nyama hi ku hlota, a a dlayeriwa huku. Ha kanyingi loko a dyile nyama a yi siya a yo nyamalala. Ku lumbetiwa swidy; kambe siku rinwana nuna a nwi khoma a ri karhi a dya, na swona
51. hi ku yiva. A biwa swinene a khomisiwa tingana, hi ku beriwa ku yiva tanihi nwana.

(c) Somisa na Makhanana a va ri vasati va Xikaveni. A va loloha na swona va nga tivi tifanelo ta vona. Vulolo bya vona a byi kurile ngopfu. Siku rinwana loko nuna wa vona a vuya ni madyambu wo kuma va nga swekanga hikokwalaho ka ku koloketana mbita. Somisa a ku mbita i ya Makhanana, na yena Makhanana a ku mbita i ya Somisa. Dyambu ri ko ri pela, nuna a ta fika a kuma ku ri hava lexi a nga xi dyaka. Loko a ku swakudya, hiloko va sungula ku nwi byela leswaku mbita i ya Somisa mbita i ya Makhanana. Hi loko a teka nkhave a va ba hi vumbirhi bya vona.

(d) Sevengwana na Jamela a va tekiwile hi Nhlakati. Vasati lava a va nga twanani, a va nga tshamisani swinene laha vukatini bya vona. A va holova, va lwa, va banana masiku la'yo tala. Swi ko swi nwi vava nuna wa vona a va ba ngopfu hi vumbirhi bya vona.

s870

2. Nuna wa nhonga. Rigombo.

Ku ni vavanuna va nhonga. Vona va ba vasati va vona mikaŕhi hikwayo, kambe lexi va beriwaka xona ku ri hava. La'vo tano va tlanyata vasati. (Nsati wa le nhongeni a nga twi).

Nkarhi wunwana wanuna a nga endli ha vomu, swo va kona e ngatini ya yena, i vuvabyi; loko swi tshuka swi lo nwi nyawula, wo kuma xo vula, swi ko swi endla leswaku wansati kumbe vavasati va biwa. Leswo hi swona swi vitaniwaka rigombo. Sweswo swi laveriwa ni n'anga yi ta ta nwi tshungula munhu lo'wo tano.

(a) Mugwambani a a leva ngopfu. Vasati a va biwa mikaŕhi hikwayo, ku nga lulami nchumu laha mutini. Loko a pfukana ni nsati wunwana a ba, loko wunwana a ku x wa hlamula a ku biwa yena. Loko makwavo kumbe mana wa yena va ku va hoxa rito, a va biwa hikwavo.

52. Masuku va vona leswaku a nga endli ha vomu, hi loko va nwi lavela n'anga leswaku yi ta nwi tshungula.

Gandazi Xigoloza nuna wa ka Muxwana a a dumile ngopfu hi ku tiva mirhi. Ku ya laviwa yena leswaku a ta ta ringeta Mugwambani. A teka nhonga leyi a va baka ha yona a yi tota hi mahlungu ya mirhi. E xikaŕhi ka yona a ngenisa mpetso, (wu petsa vukari bya yena).ni byerhe (ku leva ni vukari swi hundzuka mafenya) ni vurivata (a rivala leswi a swi anakanyeke). Va tlhela va ya yi veka kwalaha a yi ri kona. A va nyika ni mahlungu manwana leswaku ma cheriwa e jomeleni ra xiviko leswi byalwa a bya ha ku hlutiwa. Gandaza a suka a tifambela.

Loko nkarhi wa ku nwa byalwa lebyi wu fukile, a sumeriwa kwale kaya. A teka jomela a yisa e nhlokweni. (a nwa). Murhi wu ku vuyani ka. Loko vanhu va nwa byalwa lebyi yena i munhu wo tsaka, a nga ha swi hlayisi, u hundzukile, a nga ha ri yena loyi masiku a a ri ni swivulavula. A tshovekela kwalaho xikanwe, a va munhu lo'nene wo tsaka. Ku karhata ka yena ku helela kwalaho.

(b) Mazitha Madyatshamile a a ri ni rigombo, kambe a ri nyanyisiwa ngopfu hi byalwa; loko a nwile a ku nga ha lulami nchumu. Loko va kamba mhaka, va vona leswaku swa antswa ku nwi tshikisa ku nwa byalwa ku ri ni ku tshika muti wu hlakala hi

s870

mhaka ya byona. Hi loko va ya lava yena Gandaza a ta ta nwi tshikisa byalwa.

N'anga yi lunghisa mirhi ya yona, yi yi pfanganyisela. E ka leyi yi nga vuriwa a chela switsanana swa masi ya nguluve ni ya nsati wa yena. Byalwa a byi ri kona e ka yena. Va nwi chelela mukhelo wa yena va wu veka e ndlwini loko bya ha ku hlutiwa. Va nwi vitanela e ndlwini, va ya nwi sumela ku vufu ka byalwa. Yena a ku hi sweswi swa masiku, a ku mukhelo lowuya lulululu paa (a nwa). Loko a heta timbilu ti hlamba, a sungula ku hlanta. A hlanta a ko a chava ni riphunga ra byalwa. Ko va loko ku ri makumu.a nga ha nwanga.

53. (c) Ku rindza ngopfu nsati. Rilavelelo.

Ku ni vavanuna vanwana la'va rindzaka vasati va vona. Loko wansati a ya rhotela tihunyi wo tama a ku yena wo va swakwe, kasi nuna u kona kunwana wa kurhi ku languta ku vona mafambele ya nsati. Loko a ya enambyeni swa ha ri swona sweswo. Nuna lo'wo tano u lava ku vona xana nsati wa yena u hlangana na mani ni ku vulavula na mani e ndleleni kumbe kwalomu a chochovelaka kona. Rilavelelo le'ro tano a ri heleli ka nsati ntsena ra swi kota ku ya fika ni le ka vana va xisati.

1. Gaza Nwamulele a a ri ni rilavelelo ngopfu. Mhaka ya yena a yi helelanga ka nsati ntsena. Nsati wa yena a a ri nwana wo velekiwa. A a swi vona leswaku nuna wa yena wa hlupheka hi mhaka leyi. Kute loko va ri ni vana x vaxisati mukhalabye loyi o tama a ya ni rilavelelo ra yena omahlweni. A rindza nwana wa yena loyi wanhwana tanihi mana wa yena. Yena hi ku ka a nga twisisi mhaka leyi a endla leswaku a tlhwayisa tata wa yena.

Leswi a ku nga ri na ku suka-suka e ka yena, a yenga jaha rinwana a ku: Masiku lawa hi tirha le nsinwini ya tatana. Yana u ya tumbela e murhini wokarhi, hi nkarhi wo karhi, mina ndzi ta ta e ka wena. Kunene loyi wa jaha a ya kona laha a nga lerisiwa kona, a ya tshamisa kona. Loko va ri karhi va tirha, loyi wanhwanyana o endla wo nge hiloko a karhatiwa hi le ndzeni. A siya tata wa

s870

yena ni mana wa yena va hlakula, a chochovela a ya kwale ku nga ni jaha' va ya hlangana. Ndzhaku ka mikarhi khuri ri vonaka.

Timhaka ta kona ti karhata ngopfu, k hikuva loko va nwi vutisa lomu a nga kuma kona khuri leri, yena a a ku: Vutisani tatana. Leswi a swi tiviwa swinene leswaku nhwanyana wa rindziwa, vanhu a va swi hlamalanga loko nwana a vulavula hi mukhuva wolowo. Gaza na yena a hambana nhloko hi ku tiva leswaku kunene a nga hambani na yena wa nwi rindza. Loko swi fika laha timhaka ti bihaka, a biwaka leswaku a vulavula swinene laha a nga kuma kona khuri leri. A komba Gaza. Tata wa kona hambi a ku wa nyakalala

54. vanhu va ku: Kunene wa vurisa nhwanyana loyi; leswi hikwako lomu a fambaka kona a rindziwaka ke? Gaza u lo pona hikuva tiko a ri fumiwa hi valungu, a a ta va a file hikuva xi ri xihlola. Nkhavi wa munhu loko a ri ni RILAVELELO.

(d) Nsati wo rhandza ku tshama a ri karhi a holova.

wansati loko o rhandza ku tshama yena a ri karhi a holova a swi ntsena, swi fanela ku va swi nga hlangananga (lulamanga) swinene e nhlokweni. Vanhu la'vo tano swo tlhela swi nyanya ngopfu loko va tshuka va kumile byalwa. Vona hambi ko va ku kuma switsanana swo hatlisa swi tsutsumela kona enhlokweni. Kutani mbuyangwari a nga ha voni munhu, hambi a ri nuna u dyisiwa mbitsi. Swilo swo tano swa tshunguriwa.

Nwantwakari nkat'a Sigau a a ri na wona ntolovelu lowu. Nuna wa yena a a nga ri nchumu e ka yena, a yi ri ntangha ya yena; a a vulavula ni ku endla hi ku rhandza, ngopfu loko a nwile byalwa.

Sigau a lava n'anga leswaku yi ta nwi ringeta. Va vitana lugengelezi. Yena a hlanganisela mahlungu ya yena ni masi ya munhu ni ya mbyana va nwi chelela e byelweni. Loko a keta ku nwa byona a hlanta ngopfu le'ro ka ku nunwhe ntsena ka byalwa ku nwi vabyisa a nga ha swi rhandzanga ni ku tshama kusuhi ni la'va nwaka byalwa. Hi kona loko a ta tshika ku tshama a ri karhi a holova ni vanhu.

s870

(5) Ku vengana ka vasati ni timholovo to vangwa hi valala

Vasati va munhu va nga vengana le'ro nge va lo tovelana munyu. Va nga vengana hi ndlela leyi va kwela nuna; na swona swi ngo humelela swi nga nwi khumbi loyi wanuna wa vona. Loko nuna wa vona a ringeta ku va hlanganisa hi vutlhari bya yena nkarhi wunwane wa swi kota; va tshika ku vengana va hanya hi ku twanana.

55. 5. Timholovo to vangwa hi valala (ti ya mahlweni)

Timholovo to vangwa hi valala a hi ta vukulukulu, i ta manguvalawa. Khale-khale hikokwalaho ka tinyimpi ni valala va matlhari, vanhu la'va fumiwaka hi hosi yinwe a va holova swi hela. Kambe manguvalawa loko munhu a te u vengwa wunwana, a nga ha lavi ni ku nwi vona hi mahlo, hikokwalaho ku humelelaka timholovo le'ti yisaka e ku dlayeni ni le ku hlongoleni.

Manguvalawa ya xilungu loko munhu a dlaya munhu na yena u fanela hi ku fa. hikokwalaho vanhu va nga sungula vutsema-tsemana bya mirhi ya tinxaka-nxaka. Ku ni murhi lowu va hlongolaka vanwana ha wona, (Moragela-gole). Lowu i nkhadlanyela-kule. Kwalaho loko munhu a vengile wunwana u ta teka yinwana ya tindlela leti timbirhi: ku hlongola (khadlanyela-kule) kumbe ku dlaya; (ku dlaya hi mirhi).

Hi kombile leswaku i fanelo leyi wu nga nawu leswaku nhlomi yi kukula nkuma e xitikweni masiku hikwawo loko yi nga si tshivela ndzilo. Sweswo swi sivele leswaku hambu va lo nyunyeta mirhi ya vona a yi nga tirhi hikuva yi ta va yi kukuriwile tswinwe ni nkuma.

Khale mirhi le'yo leva, yo tika, yo karhata a yi khomiwa hi tihosi (vini va tiko). Hosi a yi rhandza ku hlengeleta x vanhu, a ta va fuma, va ta nwi lwela e ka valala va yena. Hosi a yi nga rhandzi ku hlongola kumbe ku dlaya. Loko a ku a hlongola munhu, hi leswaku munhu x yoloye u bihile ku tlurisa; kutani ku ri ni leswaku hosi yi onhakeriwa hi vanhu vo tala a swi artswa leswaku a lahlekeriwa hi munhu wunwe kumbe vambirhi. Kwalaho hosi a yi tirha. Hosi a yi nga tirhi hi yoxe; kambe ku ni M'anga ya hosi, hi yona a yi tirha mitirho le'yo nononhwa leyi.

s870

Abholovisana (mirhi hikwayo le'yi hlanganisiweke yo tlhanya miti yi tirha ni ndzilo, ya hisa, i ritswha, yi ni rilaka. Yi 56. faamba ni moromeletsa) le'xi rhumiwaka. Loko va nyunyeta va wu byela murhi lowu leswi wu fanelaka ku xi endla. Loko va te: A a fambe, a ya kule, a ha ha lavi ni ku nwi vona; kunene u ta famba, a ya kule, va nga ha nwi voni.

Loko va rhandza leswaku wu hambanisa (wu lwisa) nuna ni nsati, va to vula sweswo; swi ta endlisa xisweswo. Muna ni nsati va ta holova ku nga ri na mhaka le'yi nga yona yi va holovisaka. Kwalaho va hatlisa ku vutisa tinhlolo, tona ti ta va byela mhaka laha yi sukelaka kona.

Swikombiso.

Nwandluwane Xialane a a ri munhu loyi a twakaleke ngopfu hi tlhelo ra vuloyi ni vudlayi. Loko ku onhakile xanchumu, va ya kamba e tinhlolweni, to ya vuya ti bile yena. X a nwi byela ku rhurha e ndhawini leyi a a ri ka yona, kambe a nga pfumelanga. Hi loko X a rhuma munhu ku ya nyunyeta NKHADLANYEBA-KULE e xitikweni xa ka Nwandluwane a ri karhi a nwi komba e kule. Masiku ma nga ri mangani ko twala huwa e mutini lowu. Yo pfuka ngondzongondzo, wuwee. Ko va kona ku rhurha ka va ka Nwandluwane Xialane.

Dedeya a a hanya swinene ni nuna wa yena Nwasaseka e mutini wa vona. Siku rinwana hi loko ku sunguleka ku holova ni huwa le'yi nga ka yi hlamarisa vanhu. Va te switsanana, vo vona swi nga kumi; wo hundzuka muti wa huwa hi masiku. Nwasaseka ku vona sweswo, hi loko a ya vutisa tinhlolo. Tinhlolo hi k loko ti komba nuna wunwana loyi va akisaneke na yena, ti ku: R... u nyunyetile mirhi w ya yena hi yona le'yi vangaka timholovo leti. Kambe yena muendli wa swona a a nga lavanga leswaku mi holova ntsena, a a te mi holova mi tsemana hi swihloka, ni ku dlayana. Swi lava leswaku u hatlisa ku kuma n'anga yi ta lunghisa muti lowu wa wena. Loko na swona u hlwela u ta kholwa hi ku vona.

s870

57. Xikanwe Nwasaseka a lava n'anga. Yi fika yi va dzahisa mirhi ya yona, yi va entshemurisa, yi va hlantisa. Ndzhaku yi va tlhavela wunwana. Loko yi hetile sweswo, yi rhunga muti (yi xuva muti hi minwana. Muti wa Nwasaseka wu tlhela wu va ni ku rhula.

Mpandzwa wa Nghulele a a ri n'anga. A a hlahuva; a a tshungula. Kutani a a hanya hi xuma lexi a xi kumaka loko a ri karhi a endla ntirho wolowo. Nkarhi wunwana a tshungula Madumelana nkat'a bubuzela. Loko a hanyile, yena a lava xuma. Hakelo ya kona a yi ri homu, hikuva a a vabya ngati le'yikulu. Bubuzela a nga hakelanga. Swi heta nkarhi lo'wo leha mpandzwa a kondza a holova. Siku rinwana a ya nyunyetela mirhi ya yena e xitikweni xa vona. Ku suka ku holova lo'kukulu, va hangalasangana, va r hurha. Madumelana a nga ha fambanga na yena bubuzela e mutini wa yena lo'wuntswha, u lo suka a ya e ka rikwavo.

Xindzimananyana xa 8.

Muhlayisi wa muti loko nwini wa vona a nga ri kona.

1. Ntirho wa yena.

(a) Loko nwini wa muti a ya teka r'endzo, u kombela wunwana leswaku a sala a nwi langutela muti wa yena. Nwini wa muti a nga swi koti ku suka a famba a nga vulanga nchumu e ka varikwavo. Loko a ri loyi a ha hanyeriwaka timhaka hikwato ti sala e mavokweni ya mukhalabye tata wa yena; kambe loko mukhalabye a nga ha ri kona, u ta fanela ku kuma wunwana munhu a nwi kombela leswaku a sala a nwi langutela muti wa yena.

(b) Munhu loyi u fanele ku sala a vona leswaku tindlu ti lulamile hi tlhelo ro fulela. Loko ku ri ni tihomu tshanga ra tina ri fanele ku va ri tiyile; loko ku ri ni timbuti, na rona ri fanele ku va ri tiyile, ri fuleriwile leswaku ti nga nerwi hi mpfula. Varisi va hlayisa swifuwo va ri karhi va langutiwa hi yena.

58 (c) Loko ku fika nkarhi wa xirimu u fanele ku vona leswaku masimu ya vavasati ni nsimu ya nuna loyi ma rimiwa hi nkarhi wa kona.

s870

(d) Fanelo le'yikulu ngopfu hi ku va pfluxela leswaku a ta tiva loko ku ri ni vuvabyi laha mutini, a ta hatlisa a tivisa va yindlu ya yena ni maxaka, ni leswaku ku ta hatla ku laviwa n'anga yo ta vona vuvabyi lebyi. Na swona e ku pfluxeleni ka yena a nga tshiki ku va komba swa ku hanya; ni ku va tsundzuxa mitirho le'yi fanelaka ku hatla yi tirhiwa ngopfu ya masimu.

(e) Munhu loyi u hlayisa muti. Vavasati lava va fanele ku sala va hanya vutomi le'byinene, byo lulama, byo tsakisa. Hi leswaku a ku faneli ku sala ku va ni vavanuna la'va karhataka laha mutini lowu. Swilo swa muxaka wolowo hi yena loyi a faneleka ku swi tshinya. Yena hi yexe a nga fanelanga ku sala a endla vasati lava va munhu ku va va yena; a nga fanele ku va nyika vana. Hi yena mulweri wa vona.

(f) Vana va munhu loyi loko va ri kona vavanhwanyana a nga na fanelo yo va tekisa. A nga na fanelo yo xavisa nchumu xa swilo swa muti. A nga tlhavi homu ya laha tshangeni. Ku tlakusa voko a ba wansati swi yila ngopfu; i nandzu wo biha swinene. A hi nsati wa yena.

(g) Loko xifuwo xi vabya vini va muti va fanele ku swi tiva, va pfunana na yena ku xi tshungula. Loko ku ri ni xo siringa lexi vavasati va xi endlaka i fanelo ya yena ku va komba ku biha ka timhaka ta kona; i fanelo ya yena ku va luleka.

2. Muhlayisi wa muti a nga rihi milandzu le'yi

Vangiwaka hi vavasati kumbe vana va vona.

Loko wansati a ova nandzu lo'wu kalaka wu ya e hubyeni, vakulukumba va muti wa yena va ta wu yingisa; loko xi ri xinandzwana va swi kota ku riha, swi hela. Loko nuna wa vasati lava a vuyile, emuhlayisi u ta hlaya hikwaswo le'swi nga sala swi humelela. Loko na swona swi anga endleki leswaku va riha, rito
59. ri ta kombela HUVU ku yimela ku vuya ka nwini wa muti. Leswi ku nga tiviviki leswaku munhu loyi u ta vuya rini, hakanyingi nandzu wu nga yima ku hakeriwa nkarhi wo leha, hambu ya ri malembe.

s870

Loko vakulu va muti va swi kota ku sala va riha nandzu, a hi leswaku va langutela ku ta tlheriseriwa xuma lexi va nga riha ha xona; va lo nwi pfuna hikuva a ri wunwana wa vona.

Siku a vuyaka loyi wa nwini wa muti, muhlayisi wa muti u ta hlanya ta vutomi le'byi nga sale byi hanyiwa laha mutini. Munhu loyi wa nwini wa muti loko a twile marungula lawa u ta hlamula, ni ku nkhenisa hilaha a nga ta swi kota ha kona. Loko a ri munhu loyi a nga ni swa yena a nga na nwi nkhenisa hi xanchumu le'xikulu loko a zwile malembe kwale ku xaveni.

E ka vini va muti loko a vuyile u ta fanela ku va hlengela a va nkhenisa. Handle ko vulavula hi nomo a nga tlhava xifuwo a ku a vula rito va ri karhi va dya nyama ya xona.

Swikombiso.

1. Risimati Pfindlusa a suka a ya e doropeni ku ya tirha. Loko a ri kwale nsati wa yena Vuyeya a sala a hunguka. Loko mhaka yi kambiwa yi voniwa leswaku yi fanele ku yimela nuna wa yena hikuva a ala ku komba loyi a nga nwi hungukisa.

2. Hi xi-Tsonga mhaka loyi ya Vuyeya nkat'a Risimati e yi fanele ku va yi yimele nwini wa nsati yena Risimati ku kondza a vuya; kambe a swi kotekanga hikuva loko Vuyeya a tintshunxa swi kumeke leswaku nwana wa kona i mulungu. Xikanwe tihosi ta valungu ti teka loyi wansati a tengisiwa; va tengisa loyi wa mulungu, va heta mhaka hilaha va nga yi vona yi fanela ha kona hi nawu wa tona tihosi.

60. 3. Nuna loko a vuyile va tengisanile swinene a ni loyi wansati Va rikwavo ka loyi wanuna va ku a nwi tshika; kambe yena ku tshika a nga swi twisisanga, a kaneta, a ku: I nsati wa mina, u lo hoxa. Ku hoxa vona vanhu. I nsati wa mina a ndzi swi koti ku nwi tshika.

4. Phuphuya Maluleke a suka a ya e ku tirheni e Khimbini (Kimberley) a siya muti wa yena na Hatlani Manhense. Loko a yile ku hundzile mikarhinyana, nwana wa yena wa mufana a kumiwa a ri karhi a tshova swifaki e nsinwini ya vanhu, hiloko va tisa nandzu e kaya. Loko a ti twile Hatlani u yi kambile ni va muti wa

K24/11

s870

60 cont.

Fhuphuya, kutani va rhuma munhu leswaku va ya ni khume ra maxeleni va ya khongela leswaku va rivaleriwa nandzu lowu. Luyiveriwa (Mahlawule) a kaneta a ku: Ma riha nandzu lowu; mufana loyi u hi karhatile. Ku laveka tipondo tirharhu.

5. Nandzu wu ya e hubyeni, wu ya kambiwa, huvo yi tiyisa tona tipondo tirharhu yi va yi engetele mbuti ya huvo. Kutani Hatlani a kombela leswaku mhaka yi langutela ku vuya ka nwini wa muti a nga yena Fhuphuya. Huvo yi pfumela, ti yima, ku languteriwa ku vuya ka Fhuphuya.

ENDS S. 870